

УДК 72.01

Резга Куїдер,

yulia-ivashko@ukr.net, orcid.org /0000-0002-1843-1605,

Київський національний університет будівництва і архітектури

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕЧЕТЕЙ АЛЖИРУ

Проаналізовано існуючі проблеми дослідження мечетей Алжиру, запропоновано методологію дослідження на основі системно-структурного аналізу. Це дозволяє визначити національну специфіку в мечетях в плануваннях, композиції, декоративних елементах, будівельних матеріалах, виявити елементи архітектури, які базуються на традиціях інших держав

Ключові слова: Алжир, мечеті, методологія, системно-структурний аналіз.

1. Особливості ісламської архітектурної школи Алжиру та постановка проблеми

Специфіка магрибської ісламської школи, заснованої на місцевих традиціях, і її відмінність від інших ісламських шкіл, що помітно при порівнянні мечетей Магрибу з мечетями Туреччини чи Персії, полягає в тому, що становлення і розвиток архітектури – виразника берберської національної ідентичності і місцевих культурних традицій співпало з пануванням місцевих династій, влада яких базувалась на військовій доктрині, а основним типом будівель і споруд були укріплені фортеці. Це дозволяє стверджувати, що на ранніх періодах магрибська архітектура в основному засновувалась на тих самих принципах, що і оборонна архітектура, що зумовила простоту форм, оборонний характер мечетей, форму мінаретів і їх функцію сигнальних башт, бездекоративність на ранніх періодах, простоту об'ємно-просторової композиції, зменшення ролі або відсутність внутрішнього двору.

Дослідження проводилось з залученням великої кількості арабських і алжирських наукових джерел, оскільки подана в деяких європейських джерелах інформація потребує уточнення [3-7]. Зокрема, в багатьох іноземних джерелах застосовується викривлена транскрипція назв історичних мечетей і населених пунктів, тому назви мечетей і міст в цій роботі відрізняються від назв цих самих мечетей в європейських і російських джерелах, що також було одним із завдань представленого дослідження [3-7]. Крім цього, в деяких джерелах, навіть досить масових, подаються неправильні дати будівництва мечетей, фото мечеті не відповідає її назві і представлено зовсім інший об'єкт, деякі відомості є неповними або потребують уточнення [3-7]. Це зумовлене насамперед тим, що мечеті Алжиру відомі в європейських і пост-радянських країнах менше, ніж,

скажімо, османські мечеті. Зокрема, в іноземних джерелах дуже неповно висвітлено архітектуру мечетей в містах мозабітів (хариджитів), що пов'язано з закритим устроєм життя цієї етнічної спільноти.

Аналіз джерельної бази дозволив виявити коло невирішених питань:

1) повна інформація про мечеті Алжиру міститься переважно в арабських та франкомовних джерелах, що значно обмежує аудиторію науковців-читачів;

2) не визначено архітектурну періодизацію мечетей Алжиру у порівнянні з історичною періодизацією;

2) не аргументовано одночасний вплив історичних подій, етнографічних і природно-кліматичних особливостей на мечеті різних регіонів і не доведено, як ці чинники сприяли регіональній своєрідності мечетей різних регіонів;

3) не розроблено узагальнених схем архітектурного розвитку мечетей Алжиру з урахуванням періодизації та етнографічного районування;

4) не сформульовано ознаки національної самобутності ісламської архітектурної школи Алжиру на основі системно-структурного аналізу, не аргументовано, в чому конкретно полягає спільне і відмінне між ісламською архітектурною школою Алжиру і сусідніх країн.

Таким чином, було поставлено основні задачі дослідження:

– ознайомитись з існуючою джерельною базою з метою визначення недосліджених та малодосліджених питань;

– аргументувати вплив природно-кліматичних умов, етнографічних особливостей та історичної періодизації на процес становлення ісламської архітектурної школи Алжиру і сформулювати періодизацію будівництва мечетей;

– розробити методику дослідження архітектури мечетей Алжиру;

– висвітлити державну політику Алжиру в сфері збереження і охорони ісламської архітектури;

– визначити характерні планувальні і композиційні схеми мечетей, визначити характерні форми складових елементів мечетей;

– проаналізувати особливості конструктивних схем і застосування будівельних матеріалів;

– визначити особливості декоративного оздоблення та колористики;

– сформулювати визначальні ознаки національної самобутності і зовнішні впливи в архітектурі мечетей Алжиру.

2. Методологія дослідження мечетей Алжиру

Мечетям Алжиру в європейській літературі (крім літератури французькою мовою) та в російських наукових джерелах приділено значно менше уваги, ніж мечетям Туреччини чи Ірану, в багатотомному виданні радянських часів “Всеобщая история архитектуры” в один розділ “Країни Магрибу” об'єднані

Туніс, Алжир та Мароко, а саме архітектура Алжиру викладена на кількох сторінках. Попри спільність історичних подій для трьох країн Магрибу і певну схожість культурних традицій, виникла необхідність визначити відмінності мечетей Алжиру від мечетей інших країн та показати, в чому полягали зовнішні архітектурні запозичення на різних ієрархічних рівнях.

В існуючих наукових джерелах детально описані історичні мечеті Алжиру, їх елементи, наведені креслення, однак не представлено повної картини поетапного становлення ісламської архітектурної школи Алжиру на рівні об'ємно-просторової композиції, планування, елементів, конструкцій та декору, що не дає повної уяви про те, як відбувався процес еволюції ісламської школи і наскільки важливу роль в цьому процесі відігравали традиції, які виражали національну ідентичність Алжиру.

Тема дослідження ісламської архітектурної школи Алжиру є багатоплановою, враховуючи одночасний вплив багатьох чинників на процес її становлення та розвитку і вироблення національних ознак, що вимагає залучення різних джерел – історичних, релігійних канонічних, архітектурних, мистецтвознавчих, а також використання потужної іконографічної бази, зокрема архівних креслень та світлин, натурних обмірів та фотофіксації.

Оскільки неможливо зрозуміти розмаїття архітектури мечетей Алжиру без попереднього аналізу зовнішніх чинників впливу на їх формування, в дисертації було застосовано метод літературного та етимологічного (термінологічного) аналізу для аналізу канонічних основ ісламу у сунітів, та історичного аналізу історичних періодів, які зумовлювались частою зміною династій, зміни в вигляді мечетей на різних історичних періодах.

За допомогою методу порівняльного аналізу та етнографічного аналізу порівняно етнографічні та природно-кліматичні особливості різних регіонів, оскільки ці чинники вплинули на перелік застосованих матеріалів і конструкцій, декоративне оздоблення. Метод порівняльного аналізу визначає зміни в плануванні, об'ємно-просторовій композиції, елементах, декорі, дозволяє порівнювати між собою на різних ієрархічних рівнях мечеті Алжиру та інших країн, аргументувати спільне та відмінне між мечетями сусідніх країн за типом плану, функціональним зонуванням, формою, розмірами, застосованими матеріалами тощо. Також застосовувалися іконографічний метод (старі світлини, малюнки, обмірні креслення) і графо-аналітичний методи.

Втім, специфіка поставлених задач дослідження полягає в неможливості їх вирішення лише традиційними методами. Традиційні методи можуть бути застосовані в разі дослідження одного конкретного об'єкту чи однієї

поставленої задачі, однак вони є недостатніми для аналізу всього масиву мечетей Алжиру на різних періодах.

Оскільки основною задачею дослідження є виявлення ознак самотності і зовнішніх впливів в архітектурі мечетей Алжиру XI ст.– 1830 р., основним методом дослідження був вибраний метод системно-структурного аналізу, заснований на системному підході.

З метою визначення регіональних особливостей мечетей Алжиру було запропоновано дослідити їх в кількох зрізах:

1) історичний зріз – дослідження історичних періодів (з урахуванням взаємозв'язків всіх трьох країн Магрибу) з метою виявлення змін правлячих династій, державної політики, а відтак і появи зовнішніх впливів чи домінування національних традицій;

2) часовий зріз – представлення узагальненої таблиці, де всі найвідоміші мечеті поставлені відповідно хронологічного періоду (мечеті 1,2,3... періодів) і так само представлені планування і основні форми елементів;

3) етнографічний (регіональний) зріз – представлення узагальненої таблиці, де всі найвідоміші мечеті поставлені відповідно географії розташування (північ, захід, схід, південь) і окрема таблиця представляє планування і форми елементів;

4) об'єднаний часовий та етнографічний зріз – представлення узагальненої таблиці, де всі найвідоміші мечеті згруповані по періодах і одночасно по регіонах;

5) порівняльний зріз – порівняння між собою мечетей Алжиру і інших країн (особливо Тунісу, Мароко, Кордовського халіфату), які стилістично пов'язані і справили архітектурний і культурний вплив (на рівні об'ємно-просторової композиції, планування, форм елементів, вирішення інтер'єрного простору, конструкцій, декору);

6) містобудівний зріз – аналіз містобудівного розташування мечетей і специфіка їх впливу на міський простір і побудову панорам.

Такі види таблиць розробляються окремо для об'ємно-просторових композицій, планів, окремих елементів (куполи, дахи, мінарети, вікна, входи, арки), для інтер'єрного простору, конструктивних схем, декору.

Наприклад, тільки за методом системно-структурного аналізу з поелементним розчленуванням можливо визначити витoki специфічної архітектури хариджитів-ібадитів, яка на ранньому періоду становлення ісламу була перенесена з території Іраку (м. Басра). Для цього необхідно створити каталог основних планувальних рішень, об'ємно-просторових композицій і форм елементів мечетей в містах хариджитів і порівняти їх з відповідним

плануванням, композиціями і формами архітектури Іраку та Ірану (Персії) VII-VIII та більш раннього періодів.

3. Структурно-логічні моделі мечетей Алжиру

Оскільки об'єктом дослідження є будівля (мечеть), то вона складається з зовнішніх (фасади) і внутрішніх (інтер'єри) поверхонь. Для дослідження були використані структурно-логічні моделі, викладені в докторських дисертаціях Ю.В. Івашко [1, с.89-95] та М.І. Орленка [2, с.125, 130].

Об'єкт дослідження досліджується на рівні вертикальних і горизонтальних членувань (симетрія (без виділення осі, одновісьова, двохвісьова, трьохвісьова, багатовісьова) та асиметрія (без виділення осі, одновісьова, двохвісьова, трьохвісьова, багатовісьова) вертикального членування, одно-, дво-, трьох-багаточастинне горизонтальне членування) [1, с.89-90].

В якості нульового рівня визначається цілісний об'єкт (в даному випадку – мечеть), першим рівнем ієрархічної системи є аспекти-складові, а саме архітектурно-конструктивна система, екстер'єр, інтер'єр, монументально-декоративне мистецтво і обладнання [2, с.130]. Складовими архітектурно-конструктивної системи (в даному випадку мечеті) є підсистеми другого рівня (основи і фундаменти, стіни, перекриття, завершення, дахи), які розкладаються на підсистеми третього рівня – складові фундаментів, стін, перекриттів, завершень, дахів, які відповідно розкладаються на неподільні елементи [2, с.125]. Складовими екстер'єру (зовнішніх поверхонь), який є частиною архітектурно-конструктивної системи, є більш дрібні елементи даху, завершення і стіни, які в свою чергу розподіляються на більш дрібні складові. Відповідно до структурної моделі зовнішніх поверхонь можна простежити застосування різних видів декору на фасадах мечетей і мінаретів в їх складі.

Структурно-логічна модель розробляється на внутрішні поверхні (інтер'єр), де в якості головних компонентів виділено стелю, стіну і підлогу, які розподіляються на більш дрібні компоненти [2, с.135]. Також окрема структурно-логічна модель розробляється на види монументально-декоративного мистецтва. Відповідно до специфіки мечетей Алжиру, такими видами визначено рельєф, керамічний декор і художній метал.

Окрема структурна модель представляє архітектурно-планувальну систему мечеті відповідно до її функції і специфіки молитовного обряду (в даному випадку з урахуванням сунітських мечетей Алжиру), головними компонентами планувальної організації мечеті Алжиру є: вхідна зона, молільний зал, оточуючі галереї, внутрішній двір (його може не бути, він може мати або не мати фонтан), міхраб, сходи на другий ярус для жінок. Кожний з цих компонентів має певне етимологічне значення і чітко визначене розташування, так само

канонічно сформованою є система просторових зв'язків між компонентами-складовими мечеті, хоча в різних школах ісламського будівництва цей набір складових компонентів дещо відрізняється (наприклад, в арабській і османській мечеті), і так само відмінними є просторові зв'язки між ними [2, с.126].

На основі одночасного застосування різних моделей спочатку визначаються сформовані типи мечетей Алжиру, виявляються їх семантичні ознаки і відмінності між типами, а потім на них накладається часовий і регіональний зріз з метою встановлення і обґрунтування поширення певних типів мечетей на певному архітектурному періоді і в певному регіоні країни.

Ще один аспект дослідження – це вплив різночасових нашарувань, як також можна простежити за згаданими структурно-логічними моделями. На основі використання структурно-логічних моделей створюється еталон мечеті певного архітектурного періоду, з яким порівнюються інші мечеті цього та попереднього і наступного періоду.

Враховуючи спільність багатьох архітектурно-будівельних традицій для всіх трьох країн Магрибу (Мароко, Алжир, Туніс) необхідно також розглянути за цими моделями мечеті Мароко і Тунісу з метою встановлення спільного і відмінного між ними і мечетями Алжиру.

Мечеті Алжиру досліджуються на різних ієрархічних рівнях – містобудівний (в структурі населеного пункту), об'єктний (планування, об'ємно-просторова композиція) та поелементний (дахи, куполи, башти, вікна, двері, мінарети, арки) Після поелементного аналізу форм мечетей аналізуються конструктивні схеми, застосовані будівельні матеріали та декор. На основі такого всебічного аналізу мечетей різних періодів різних регіонів визначаються ознаки регіональної своєрідності.

Структура дослідження побудована таким чином, аби аргументувати причини виявлення ознак національної ідентичності і появу певних зовнішніх впливів в архітектурі мечетей Алжиру, простежити еволюцію форм і декору в різних регіонах, визначити регіональні особливості сформованих на території Алжиру ісламських архітектурних шкіл.

Історико-архітектурний аналіз стародавніх мечетей, визначення характерних планувальних схем, композиційних прийомів, форм елементів та декору покликаний стати джерельною базою для сучасного проектування мечетей в національних традиціях Алжиру.

Висновки

Специфіка ісламської архітектурної школи Алжиру, яка формувалась на протязі VII-I половини XIX століть, до періоду французької колонізації з 1830 року, є наявність багатьох різночасових і культурних нашарувань. Такі нашарування мали місце навіть в межах одного об'єкту. На території Алжиру

чітко виділяються регіони, які були переважно захищені від зовнішніх впливів і зберігали протягом тисячоліття власні архітектурні і культурні традиції (захід і центр), і регіони з більш сприятливими природно-кліматичними умовами (переважно на узбережжі Адриатичного моря чи наближені до нього), які завжди приваблювали завойовників з інших країн і зазнали численних зовнішніх нашествів (північ, схід, північний схід).

З метою визначення характерних типів мечетей, які репрезентують національну ідентичність архітектурної школи Алжиру, запропоновано застосувати метод системно-структурного аналізу, який дозволяє проаналізувати об'єкт дослідження на основі декількох структурно-логічних моделей. Спільне і відмінне між мечетями різних періодів, а також між мечетями одного періоду і між мечетями різних країн встановлюється на рівні композитної побудови (вертикальні і горизонтальні членування), архітектурно-конструктивних систем, інтер'єру, видів монументально-декоративного мистецтва.

Окремі структурно-логічні моделі розробляються на складові архітектурно-конструктивних систем, на зовнішні поверхні (фасад) і на внутрішні поверхні (інтер'єр). В складі фасаду виділено дах, завершення і стіну, в складі інтер'єру стелю, стіну і підлогу.

Структура дослідження і вибрана методика дослідження покликані створити джерельну базу для здійснення комплексних пам'яткоохоронних і реставраційних заходів, а також для проектування сучасних мечетей в національних формах. Як можна переконатись, аналізуючи законодавчі документи, уряд Алжиру здійснює комплексні заходи з відродження втрачених в період французької окупації Алжиру ознак національної ідентичності, сприяти відновленню втраченої спадкоємності розвитку ісламської архітектурної школи Алжиру, урядові установі беруть активну участь в світових пам'яткоохоронних організаціях з метою включення історичних мечетей Алжиру до світового пам'яткоохоронного реєстру і популяризації ісламської спадщини Алжиру поза межами країни. Попри ці зусилля, ряд питань ще залишається невирішеним: зокрема це стосується наявності вичерпної науково-технічної документації по історичним мечетям в малих і середніх містах, відсутності натурних обстежень, обмірних креслень багатьох мечетей, визначених меж охоронних зон навколо історичних мечетей.

Перелік джерел

1. Івашко Ю.В. Основи стилеутворення модерну в архітектурі України. Дис. ...наук. ступ.докт. архіт. - Київ, 2013. - 416 с.

2. Орленко М.. Проблеми та методи реставрації пам'яток архітектури України (XI-по. XX ст.) Дис...наук.ступ. докт. арх. - Київ, 2018. - 472 с.
3. Bourouiba Rachid. Apports de l'Algérie a l'architecture religieuse Arabo-islamique . Office des publications universitaires ,Alger ,1986.,p 335.
4. Bourouiba Rachid. Abd Al Mu'min flambeau des Almohades. S.N.E.D,Alger,2 éme Édition,1982. P 86,100,102 et 106 p.
5. Golvin L. La mosquee, ses origines, sa morfologie, ses divers fonctions. Son role dans la vie musulmane. Paris, 1959. Pp.1-30.
6. Golvin Lucien. Essai sur l'architecture religieuse musulmane,L'architecture des omeyyades de syrie. Klincksieck,Paris, Tom 2,1971.p 17,p 97,p 101.
7. Golvin Lucien. Essai sur l'architecture religieuse musulmane,L'architecture religieuse des grands Abbasides. la mosquée d'Ibn Tulun ,l'architecture des Aghlabides. ,Klincksieck,Paris, Tom 3,1974.p149 ,p 192-198

Резга Куидер,
аспирант Киевского национального университета
строительства и архитектуры

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ МЕЧЕТЕЙ АЛЖИРА.

В статье проанализированы существующие проблемы исследования мечетей Алжира, предложена методология исследования на основе системно-структурного анализа. Это позволяет определить национальную специфику в меетях в планироках, композиции, декоративных элементах, строительных материалах, выявить элементы архитектуры, которые базируются на традициях других государств.

Ключевые слова: Алжир, мечети, методология, системно-структурный анализ.

Rezga Kouider,
Kyiv National University of Construction and Architecture

METHODOLOGY OF INVESTIGATION OF THE ALGERIAN MOSQUES

In article were analyzed existing problems of investigation of the Algerian mosques, was proposed the methodology of investigation, which based on the system-structural analyze. The article introduces a study methodology of Algerian

mosques based on the system-structural analysis method That permit to determine the national specific in mosques in in plans, compositions, decorative elements, building materials, determine national and foreign elements based at the traditions of other countries.

Addition of the system-structural analysis method to the traditionally used techniques provides an opportunity:

a) to substantiate the thesis about the presence (or absence) of borrowings at the level of abstract (vertical and horizontal division in composition, scale, tectonics) and particular (individual façade components according to their location on the facade, the presence of common and original techniques, form and its filling, compared with elements of other styles, in different periods of the construction of Algerian mosques, within the main centres and regional centres);

b) To identify borrowings within an individual element by dividing it into a set of interrelated elements and comparing the elements of the corresponding levels with each other;

c) To identify architectural techniques common with architectural schools of other Islamic countries, the modification of borrowed techniques and original techniques that had no analogues abroad;

d) The graphical and analytical base of the research is considered as a catalogue of typical architectural techniques, elements and details of the Islamic architectural school of Algeria. Not individual elements were investigated, but elements as interrelated components of the facade.

On the basis of the system approach, signs of national identity are determined in the mosques of Algeria, and it was defined territories with vivid manifestations of national signs in mosques and territories with the presence of architecture and construction traditions introduced from outside.

Key words: Algeria, mosques, methodology, the system-structural analysis method